
**KAKO SE
REKONSTITUIŠE
NAROD:
MODELI
OBLIKOVANJA
KOLEKTIVNE VOLJE
U AGONISTIČKOJ
DEMOKRATIJI**

BILJANA ĐORĐEVIĆ

Uvod

Moje izlaganje će se zasnivati na razmatranju teorijskih i praktičnih prednosti i mana dva različita agonistička modela oblikovanja pluralnog kolektivnog subjekta: modela pluralizacije i modela hegemonije, sa posebnim osvrtom na projekat konstrukcije naroda koji zastupa Podemos u Španiji. Podemos je pokušao da spoji ova dva modela, to jest horizontalni i vertikalni pristup demokratskoj politici.

Povod da pričam o ovome je razgovor između verovatno najpoznatije agonističke teoretičarke Šantal Muf (Chantal Mouffe) i drugog čoveka Podemosa Injega Erehona (Íñigo Errejón) o odnosu između pokreta Indignados i partije Podemosa. Razgovor je objavljen na španskom u knjizi pod naslovom *Izgraditi narod (Construir pueblo)* 2015. godine; sledeće godine knjiga izlazi i na engleskom sa nešto drugačijim ali jednako adekvatnim naslovom *Podemos: u ime naroda (Podemos: In the name of the people)*. Trojica najistaknutijih lidera Podemosa – Pablo Iglesias (Pablo Iglesias), Juan Karlos Monedero (Juan Carlos Monedero) i pomenuti Injega Erehon – doktorirali su politikologiju, radili su ili još uvek rade kao profesori političkih nauka (Iglesias i Monedero) na Complutense univerzitetu u Madridu (ima ih koji ovaj univerzitet vide kao bastion akademske levice i aktivizma) ili su bili angažovani kao istraživači na akademskim istraživačkim projektima (Erehon). Erehon, strateg izbornih kampanja Podemosa, doktorirao je na bolivarskom populizmu. U tom radu o jednom konkretnom populizmu koristio je teorijsku matricu Ernesta Laklaua (Ernesto Laclau) i Šantal Muf.

Ernesto Laklau je teoretičar koji se često citira kao intelektualni guru grčke Sirize i španskog Podemosa – umro je 2014. godine, samo par meseci pre nego što je Podemos izašao na prve izbore. Na tim izborima za evropski parlament Podemos je postigao fantastičan re-

zultat i to ga je katapultiralo u političku orbitu. Posle smrti svog dugogodišnjeg životnog i intelektualnog partnera, Muf je nastavila da promovise ideje iz *Hegemonije i socijalističke strategije*, knjige koju je napisala zajedno sa Laklauom. Knjiga je i danas veoma uticajna, kao i ideje iz njenih agonističkih radova i Laklauovih populističkih radova.

Meni je veoma zanimljivo to što u slučaju Podemosa imamo aktere koji su teoretičari ili svakako barem akademski radnici okrenuti više teorijskom i istraživačkom radu: oni se okreću ka zahtevu da promisle i operacionalizaciju teorijske konstrukte i primene ih na kontekst savremene Španije. Uz to su još i preuzeli teoriju levog populizma i samorefleksivno se nazivaju levim populistima, pa tako postaju jedine ili svakako retke osobe koje daju populizmu pozitivnu konotaciju u vreme kada je populizam ružna i opasna reč.

Nema privilegovanog subjekta promene

Knjiga *Hegemonija i socijalistička strategija* stoji na početku onoga što se naziva postmarksizmom i što je unutar ondašnjih marksističkih intelektualnih i aktivističkih krugova bilo dočekano na nož. Laklau i Muf smatrali su da u toj knjizi čitaju Gramšija na autentično gramšijevski način i da tako uspevaju da odu korak dalje od samog Gramšija, ali i da raskrinkaju potrebu za klasnim determinizmom, to jest shvatanjem da je pitanje klase esencija svakog levog delovanja. To raskrinkavanje nije značilo da je klasa postala nevažna, nego da su se javili novi društveni pokreti: feminizam, pokreti za zaštitu životne sredine, pokreti za zaštitu LGBT prava i tako dalje; te da su oni potencijalno novi subjekti

promene. Njih dvoje su zaključili da nema privilegovanog subjekta promene: radnička klasa nije samom svojom pozicijom u strukturi proizvodnje privilegovana da bude jedini mogući politički subjekt emancipacije i revolucije – to može da bude i neki drugi subjekt.

Paradoksi politike

Dalje, za njih je bilo važno ono što je kasnije posebno naglašeno kod agonista, ali i ne samo kod njih – odbrana autonomije politike ili autonomije političkog. Politika nije samo stvar nadgradnje kao kod većine marksističkih autora, koji uglavnom ne priznaju autonomiju političkog, niti je svodiva na pravo ili moral, na šta je svode brojni liberalni teoretičari. Postoje stvari koje se tiču političkog samog po sebi. Neke od tih stvari iz oblasti autonomije politike su paradoksi koji se svakodnevno ponavljaju u vezi sa nekim večnim problemima za koje želimo ili se od nas očekuje da za njih ponudimo nekakva konkretna politička rešenja.

Recimo, politički paradoks je paradoks u vezi sa tim da s jedne strane u politici imate racionalnost, a sa druge strane imate političko zlo. Dakle, politička racionalnost i političko zlo se javljaju istovremeno i to pogotovo kada nastaju nove političke zajednice. Racionalnost se izražava kroz izgradnju političke zajednice i političkih institucija; dok se zlo izražava kroz nasilje, jer stvaranje novog sveta i novog poretka isuviše često ide sa uništavanjem nečega što je već postojalo. Na primer, kad engleski kolonisti odu u Australiju i onda se pretvaraju da su naselili ničiju zemlju na kojoj navodno niko nije živeo iako je tamo bilo Aboridžina. I onda se čitav skup pravnih i političkih instituta zasniva

na konceptu ničije zemlje što onda dalje znači da postoji pravo da se ničija zemlja i naseli. Pozivanjem na konstrukt ničije zemlje, negira se postojanje ljudi koji su zemlju nastanjivali pre doseljenika. A ukoliko starosedeoeci ne postoje, to dalje znači da sa njima ne mora ni da se pregovara, ne moraju se sa njima praviti savezi, ne moraju se uvažavati njihovi običaji i tako dalje. Pol Riker (Paul Ricoeur) piše o političkom paradoksu u vezi sa Mađarskom revolucijom iz 1956. godine, to jest o njenom slomu. On kaže: ako je zaista u marksizmu reč o tome da rešavanjem klasnog pitanja nestaje potreba za politikom, onda ne možete da objasnite kako se desila Mađarska revolucija i zašto je bilo važno da se ona sa tolikim nasiljem sruši.

Jedan drugi paradoks artikuliše Hana Arendt kada priča o izbeglicama. Taj paradoks prava se ukratko svodi na to da s jedne strane ljudi imaju ljudska prava upravo da bi imali prava naspram države koja najčešće krši njihova prava, ali s druge strane istovremeno ljudska prava ne znače ništa ako ljudi nemaju državu da ta njihova prava zaštiti. Vi možete da kažete: ja imam pravo – imam pravo da me ne izbace iz stana; imam pravo na adekvatnu zdravstvenu negu; imam pravo na hranu; imam pravo na život i tako dalje. Ali to više ništa ne znači ženi i njenom detetu koje je juče ubio ženin muž i detetov otac u centru za socijalni rad. Ta žena i njeno dete su imali pravo na život i imali su prava na razne druge stvari, ali u momentu kada nema ko da zaštiti njihova prava, to apsolutno prestaje da bude važno.

Imamo i paradoks demosa. To je središnji problem za moja interesovanja. On se tiče subjekta demokratije koji je, ma kako da defini-

šete demokratiju, to jest u svim koncepcijama demokratije: demos, narod ili građani. Paradoks je u tome da narod koji pruža demokratski legitimitet političkim institucijama i odlukama sam ne može biti podvrgnut testu legitimnosti. Kako znamo da baš ljudi čija podrška legitimiše određene političke odluke jesu relevantni ljudi da glasaju baš o tom pitanju; kako znamo da nismo isključili one koji bi isto tako morali da se pitaju; ili ako znamo da smo ih isključili, kako to možemo da demokratski opravdamo i kome dugujemo opravdanje? Paradoks je u tome da ne možemo demokratski da odlučimo ko čini narod jer da bismo koristili demokratski metod već treba da znamo ko treba da odluči. To su pitanja koja se javljaju svakodnevno, a postaju vidljivija u slučajevima kakvi su referendumima o nezavisnosti, poput onog u Škotskoj gde se javilo pitanje ko treba da glasa na tom referendumu (da li ljudi koji žive u Škotskoj ili ljudi koji se osećaju kao Škoti i imaju osećaj da treba da glasaju o tome iako žive, na primer, u Americi), ili, na primer, u slučaju Srebrenice gde se postavilo pitanje da li na lokalnim izborima treba da glasaju ljudi koji ne žive više u Srebrenici, ali je razlog za to što tamo više ne žive taj što su odatle proterani.

Agonisti koji se bave ovim pitanjima gotovo nikada ne izlaze sa jednim gotovim rešenjem koje kaže da principijelno treba da se uradi ovo ili ono u takvim situacijama. Naprotiv, oni naglašavaju postojanje paradoksa umesto njihovog prikrivanja, kao i to da mnoga potencijalna rešenja naprosto ostaju zadatak za konkretne ljude koji žive u konkretnim kontekstima, uz opasku da oni moraju biti svesni da je reč o paradoksu.

Agonistička demokratija

Ukratko, agonisti imaju nekoliko pretpostavki. Jedna kaže da se razlikuju političko i politika. U suštini, postoje dva shvatanja političkog među agonistima. Prema jednom, političko se shvata na asocijativan način, kao momenat zajedništva, kad se ljudi udružuju i nešto stvaraju. Tako je političko shvaćeno kod Hane Arent i kod agonista koji od nje preuzimaju to shvatanje. Drugo shvatanje političkog je disocijativno i ono se, ukratko, zasniva na organizovanju političke zajednice spram neprijatelja. U pitanju je šmitovsko shvatanje političkog koje je karakteristično, mada reformulisano na agonistički način, za Šantal Muf. Najzad, važno je i kada se javlja političko – da li samo u izvanrednim, revolucionarnim situacijama kada su svi angažovani ili i u redovnim situacijama, odnosno svakodnevno, u okolnostima koje su u retrospektivi svakako manje romantične i manje samorganizujuće, naizgled manje dostojne kao situacije za pojavljivanje političkog.

Za agoniste je drugi centralni pojam *agon*, to jest borba ili sukob. To je važan pojam za ove autore, jer oni razumeju sukob kao nešto neotklonjivo iz sfere politike. Ukratko, pokušaji da ljudi trajno reše neka politička pitanja, da ih zatvore jednom za svagda, da postignu trajni konsenzus osuđeni su na neuspeh. To ne znači da ne možemo da imamo trenutni konsenzus. I trajanje tog “trenutnog” konsenzusa može biti relativno dugo, ali je u apsolutnom smislu ipak reč o ograničenom periodu. Zato Šantal Muf kaže da je potreban “konfliktni konsenzus”. Svaki poredak počiva na nekom konsenzusu. Morate imati konsenzus oko nekih osnovnih vrednosti. To ne znači da konsenzus ne može

da se promeni i ne znači da neće biti različitih interpretacija ovog konsenzusa. Pitanje je i koliko je taj konsenzus dubok i šta sve obuhvata. Dakle, pokušaj da mnoga pitanja rešite zauvek samo gura nerešive stvari pod tepih i u stvari ih proteruje iz svakodnevne politike u sferu političkog, odakle mogu da se vrate kroz različite vrste fundamentalizma. To tvrdi i na tome insistira Šantal Muf već godinama. Ona je devedesetih kritikovala politiku trećeg puta, politiku konsenzusa i deliberativne demokratije, kao i proterivanja nepoželjnih i nerazložnih u rolsovskom smislu iz javnog diskursa. Po njenom mišljenju, to je samo omogućilo njihov povratak u još više fundamentalističkoj, ekstremnijoj varijanti, najčešće kroz ekstremnu radikalnu desnicu.

Svi se agonisti zalažu za neku vrstu jednakosti, zbog čega bih tvrdila da su progresivni, iako je kod nekih to manje izraženo. Za razumevanje uloge jednakosti u njihovim radovima važan je kontekst, jer oni pišu najviše tokom devedesetih i dvehiljaditih, u vremenu posle Hladnog rata, u vremenu učvršćivanja neoliberalne hegemonije. Ako su osamdesetih godina 20. veka oštro kritikovali državu blagostanja, Muf i Laklau od devedesetih brane mnoge njene tekovine. Iako je i država blagostanja bila nedovoljno demokratska, sada oni vide znatno jačeg neprijatelja, agresivniju dedemokratizaciju, zbog čega je i većina protesta širom sveta suštinski konzervativnog karaktera jer protestanti traže odbranu nekada izbornih prava koja više nisu sigurna.

Najzad, važno je i pitanje pluralizma. Jan-Verner Miler u svojoj novoj knjizi o populizmu piše da je centralna karakteristika populizma antipluralizam. Smatram da to ne važi za levi

populizam, zbog čega dalje smatram i da Miler ima poteškoće da uklopi levi populizam u svoj teorijski okvir. Levi populisti nisu antipluralisti, već imaju različite strategije kako pluralizam kanališu i ujedinjuju u figure naroda. Agonisti su još manje antipluralisti i čak ih svrstavaju u radikalne pluraliste. Ovdje mislim pre svega na Šantal Muf kao autorku koja zbog svojih teorijskih radova i javne intelektualne i političke podrške partijama poput Podemosa, Sirize i Melanšonove La France Insoumise (Nepokorena Francuska) baštini elemente i agonizma i levog populizma.

Samim tim što naglašava sukob i konflikt, agonizam je prožet eksplicitno formulisanom idejom da često moramo da preuzimamo različite rizike i da ne znamo kakvi će biti ishodi. Dakle, reč je o jednoj potencijalno tragičnoj viziji da možemo svi da propadnemo u pokušajima artikulacije političkog na progresivan način, u angažovanjima i borbi. Tu tragičnost razumem kao oslobađajuću na neki način. Ona ne bi trebalo da pasivizira građane pošto je osnovna poruka da oni ne smeju da se oslanjaju samo na prava koja imaju kao građani jer sve više ostaju bez mogućnosti da efektivno uživaju u njima. Poruke levog populizma, posebno u komunikacijskoj strategiji Podemosa, znatno su optimističnije. One se, u stvari, zasnivaju na širenju optimizma. U njihovoj prvoj kampanji za izbore za evropski parlament jedna od poruka glasila je: “Kada ste poslednji put bili uzbuđeni što izlazite na izbore?”

Jedna od glavnih tema agonističke demokratije nije pitanje procedura glasanja ili nekog drugog metoda odlučivanja. Teme su – kako se stvara politički subjekt; koje su demokratske

vrline važne za demokratske subjekte; kako da se tumače i razumeju ranije pobrojani paradoksi. Ali sve to ne znači da agonisti ne mogu da na određeni način misle o načinima institucionalizacije agonističke demokratije. Nijedan agonista ne kaže da je neophodno sve srušiti. Oni i te kako kritikuju sistem i znaju da mnogo toga u njemu ne valja, ali isto tako kažu da treba, zapravo, napasti postojeće institucije i zauzeti ih, kroz gramšijevski pozicioni rat, i onda nastaviti tako započetu transformaciju. Međutim, sledi upozorenje: čak i ako se uspostavi jednog dana neka nova hegemonija, ona nije trajna. Ideja konstitutivne moći kod ovih autora nije ideja o uspostavljanju novog poretka u jednom činu, *ex nihilo*. Pozicioni rat nije samo priprema za manevarski rat, u pitanju je jedna konstantna borba, a konstitutivna moć je zapravo rekonstitutivna moć.

239

Kolektivni agonistički subjekt

Sada bih konačno rekla nešto više o izgradnji kolektivnog agonističkog subjekta. Ukratko i pojednostavljeno, različite političke teorije na različit način shvataju pojedinca i zajednicu, odnosno narod kao kolektivnog subjekta. Kada je reč o razumevanju pojedinca, liberalno-komunitarni spor u savremenoj političkoj teoriji se u velikoj meri bavio time da li pojedinca možemo razumeti kao nesputano sopstvo ili kao situirano sopstvo.

Nesputano sopstvo je pomalo vulgarna i pojednostavljena optužba upućena Rolsovom liberalnom pojedincu. Ali za neke liberale ta optužba u potpunosti stoji, iako svakako ne stoji za sve vrste liberalizama. Poenta je da nesputani pojedinac ničim nije ograničen i

može da izabere šta god hoće: njegovi izbori i vrednosti ne zavise od vrednosti zajednice u kojoj je rođen i socijalizovan. Situirano sopstvo je komunitaristička koncepcija pojedinca koji je ukorenjen u zajednicu te su njegove vrednosti i njegovi izbori u velikoj meri određeni zajednicom kojoj pripada. Agonističko shvatanje sopstva je bliže konceptu situiranog sopstva jer je za agoniste važno priznanje da su ljudi konstituisani zajednicama kojima pripadaju. Ali naglasak je tu na pluralizmu zajednica, a ne na jednoj Zajednici. Ljudi su uvek članovi mnoštva zajednica i mnoge od tih zajednica su u međusobnom sukobu. To znači da sopstvo nikad nije ujedinjeno, iako može da deluje da je koherentno ili da barem pokušava da na smislen način uskladi članstva u mnoštvu različitih zajednica. Neunitarnost sopstva objašnjava, na primer, kako radnici mogu da glasaju za ljude koji rade protiv njihovih interesa. To ne znači da pojedinci nemaju identitete; to znači da su ti identiteti promenljivi i da su rezultat istorije raznih identifikacija, kaže Muf.

Kada pređemo na nivo kolektivnog sopstva, stvar postaje još komplikovanija. U liberalizmu kolektivitet je sveden na skup građana – setimo se često citirane Margaret Tačer koja je govorila da ne postoji narod, odnosno kolektivitet; postoje samo pojedinci. Kod komunitarista kolektivno sopstvo je imenovano kao zajednica i nije redukovano na zbir pojedinaca. Međutim, kod agonista, i ne samo kod njih, važan je pluralizam zajednica koje se međusobno presecaju zbog čega i imamo neunitarnog pojedinca koji je član mnoštva zajednica. Agonističko kolektivno sopstvo nije jedna unitarna Zajednica. Ono zavisi od načina povezivanja različitih za-

jednica i pojedinaca koji imaju mnogostruke i često sukobljene identifikacije. Postoji tenzija u pokušaju očuvanja pluralizma i postizanja svojevrsnog ujedinjenja kako bi kolektivni subjekt dobio jasnije obrise. U agonističkog literaturi nalazimo dva modela izgradnje kolektivnog agonističkog subjekta: pluralizaciju i hegemoniju.

Model pluralizacije i model hegemonije

Kada je reč o prvom modelu, agonistički teoretičar Vilijam Konoli (William Connolly) smatra da je stara teorija pluralizma u političkim naukama, prema kojoj su pluralne grupe bile unapred definisane, zapravo onemogućavala nastanak novih grupa i novih identiteta. On zato zagovara pluralizaciju kao pristup koji je otvoren za pojavu novih identiteta, novih zahteva, novih prava. Postuliranjem određenog principa niko unapred ne može da pretpostavi koji će budući zahtevi biti dobri ili progresivni. Treba umesto toga razvijati određene demokratske vrline koje nam pomažu da prepoznamo tokom kritičkog preispitivanja koji su to zahtevi koje treba da podržimo. Nešto slično imamo i u pojmu “mnoštvo” koji koriste Majkl Hart (Michael Hart) i Toni Negri.

Kada je reč o drugom modelu, najbolje ga izražava Laklauov koncept naroda, gde se od različitih grupa gradi narod. To je bila eksplicitna strategija Podemosa, pa ću najviše o tome govoriti. Laklau kaže da je najvažniji posao radikalne politike stvoriti narod. Naravno, stvaranje naroda ne znači bukvalno rađanje nove dece, nije reč o eugenici; naprotiv, reč je o tome kako da se ono što postoji rekonstituiše, to jest kako da se različite borbe povežu, kako da se različite grupe i članstvo u mnogostrukim

zajednicama politički artikuliše u korist progresivnih ciljeva, koje strategije koristiti za to i tako dalje. Važno je razumeti kontekst svakog konkretnog projekta izgradnje naroda *negde i nekada* – znati političku istoriju, osluškiivati okolnosti u kojima se projekat izgradnje naroda započinje. To nam može reći zašto je u nekom kontekstu produktivno naglašavanje klase, dok u nekom drugom to može da osujeti projekat; zašto se negde insistira na identifikaciji sa levicom, dok se negde drugde govori o transverzalnoj politici koja ide preko levice i desnice, o čemu govori Erehon u razgovoru sa Muf.

Laklauovska hegemonija sastoji se, dakle, iz različitih društvenih zahteva koji dolaze od različitih grupa. Tako se formira jedan populistički blok i na taj način se ujedinjuje narod. Centralna jedinica analize za Laklaura je društveni zahtev. Ako bi jedna grupa uputila društveni zahtev državi, a ova taj zahtev ispunila, onda je to demokratski zahtev. Određena grupa je tim činom verovatno zadovoljila neke svoje potrebe, ali je isto tako i pacifikovana, pa to nije korak ka izgradnji populističkog fronta, to jest ka uspostavljanju kontrahegemonije. Ukoliko, međutim, ima puno društvenih zahteva koji ostaju neispunjeni, što je situacija koju imamo ne samo danas i ovde, već danas i na mnogim mestima u svetu, onda se ti neispunjeni društveni zahtevi mogu na neki način povezati. To povezivanje je artikulacija različitih zahteva. Potencijalno kontroverzni deo ovde je pitanje: ko vrši artikulaciju?

Ukratko, Laklau smatra da jedan zahtev preuzima ulogu artikulatora ostalih zahteva. Imamo partikularni zahtev koji se predstavlja kao univerzalni zahtev, ali da bi on uopšte mo-

gao da se nosiocima ostalih neispunjenih zahteva predstavi kao univerzalni, kao onaj koji može da vrši funkciju artikulacije, on i sam mora da se modifikuje. U tom smislu, stvaranje nove hegemonije nije stvaranja instrumentalnog saveza različitih zahteva; naprotiv, ona zahteva transformaciju svih neispunjenih zahteva ponaosob, pa samim tim i identiteta svih grupa koje stoje iza tih zahteva. Zato smatram da je ovde zaista reč o vrsti rekonstituisanja, a ne o čistoj političkoj strategiji. Naravno, pitanje uspeha izgradnje naroda na ovim osnovama je potpuno neizvesno. Laklau nigde ne kaže da će to nužno voditi najprogresivnijim mogućim političkim posledicama. Kao i u svakoj drugoj vrsti političkog delovanja, postoji rizik na koji se računa.

Horizontalizam i vertikalizam

Konačno dolazimo do sukoba između dva modela izgradnje naroda: jedan je zasnovan na pluralizmu, na otvorenosti za politiku nastajanja novih aktera, ali bez velike težnje za ujedinjenjem zbog teorijske posvećenosti politici horizontalizma; zbog ideje o artikulatoru koji povezuje ostale zahteve pa se na neki način postavlja iznad ostalih zahteva kao njihov predstavnik, drugi uvodi za savremene progresivne pokrete ozloglašenu dimenziju vertikalizma u projekat izgradnje naroda. Dva modela izražavaju na prvi pogled binarnu logiku: ili horizontalizam ili vertikalizam; mnoštvo ili narod; pokret ili partija. Primer za poslednji binarni par su pokret Indignados i partija Podemos.

Na horizontalizam se pozivaju grupe koje žele autonomne pokrete u smislu potpune autonomnosti od države. Oni kažu: ne tražimo ništa od države, ne upućujemo državi naše za-

hteve koje bi ona mogla da delimično ispuni i na taj način nas kooptira i pacifikuje; naprotiv, mi gradimo novi poredak odozdo time što se samoorganizujemo i što smo samodovoljni. Te različite autonomne grupe sarađuju, a čak i ne moraju da sarađuju. Važno je da svaka napada neku tačku i osvaja prostor slobode i autonomije. Kada se što više sličnih autonomnih grupa javi, onda će represivni sistem kojim smo okruženi sam od sebe da se raspadne. Izbegavanje priče o ujedinjenju je razumljivo: pokušaji ujedinjenja različitih grupa na levisi često su bili potpuna pobeda vertikalizma u odnosu na horizontalizam, to jest zahteva dominantnih grupa da se ostale grupe upodobе prema jednoj ortodoksnoj priči, pa su se tako gušile razlike u idejama i načinima delovanja.

242

Horizontalizam je izraz potrebe za drugim modelom organizovanja. Umesto da se organizujemo prema principu stabla gde je jasan smer stabla i jasno je ko nas vodi napred, otporniji smo i istovremeno autonomniji ako se organizujemo prema modelu rizoma. To znači da nekada mogu nastati neki savezi, koji vrlo brzo mogu da se raskinu. Nestanak dela rizoma ne znači nestanak samog rizoma, koji je u nepovoljnim uslovima znatno otporniji od stabla. Kada piše o novom demokratskom subjektu misleći na antiglobalizacijske pokrete, Vilijam Konoli zagovara model rizoma i pluralizaciju. Međutim, za razliku od Harta i Negrija, on kaže: važna je politika, važna je politička artikulacija ovih rizoma, jer je u nekim momentima potrebna politička intervencija kako bi se ti rizomi jasnije povezali. Ali on ne govori mnogo o tome kako to uraditi, ko to treba da radi, šta to znači za model pluralizacije i horizontalizam.

Kada bi pokušao da odgovori na neka od ovih pitanja, meni se čini da bi se Konoli približio rešenjima poput Laklauovog populizma. Tako bi svakako glavni segment horizontalizama – ideja da se horizontalnim odnosima izbegava vladavina i podela na one koji vladaju i one nad kojima se vlada – bio osporen.

Ako zaista nema vladavine, onda nestaje i politički paradoks o kome sam ranije govorila da je važno da ga osvestimo umesto da guramo to pod tepih. Dakle, nema upravljača i onih kojima se upravlja, nema vladanja i onih nad kojima se vlada. Čini se da nema ni jasnih granica članstva, čime takođe nestaje paradoks demosa. Jedan od razloga zašto politički paradoks ne može da se prevaziđe je to što je sama ideja predstavljanja nužna u nekom obliku, koliko god mi kritikovali sam sistem predstavljanja. Predstavljanje nam je nepotrebno samo ako smo svi apsolutno isti ili ako sve možemo da postignemo sami. Ali ako već treba da se na neki način udružujemo, uvek nam je potrebno prevazilaženje razlika i onda nam je potrebno predstavljanje, a sa tim i podela na nas koji vladamo i na nas nad kojima se vlada. Svakako da moramo da mislimo o tome i radimo na tome kako da demokratizujemo ali ne i da u potpunosti ukinemo te odnose moći, vladavine, predstavljanja, jer je to samoporažavajuće.

Problem je i očekivanje da će se javiti sve više autonomnih pokreta koji će označiti početak kraja sistema, da je pobeda već u našim rukama, samo treba da sačekamo da se ona dogodi. Ali mi vidimo, iz iskustava mnogih pokreta (Aganaktismenoi, Occupy, Indignados), da sistem ostaje neokrnljen. Nije stvar samo u tome da je horizontalizam neefikasan. Razume se da

politika i demokratija zahtevaju mnogo dosadnih pregovaranja i kompromisa i tu nikad ne može biti reči o velikoj efikasnosti kakva može postojati u duboko hijerarhizovanom i autokratskom sistemu. Stvar je u tome da insistiranje na poputnom horizontalizmu zanemaruje promišljanje o zauzimanju nekih od političkih centara moći jer se smatra da to strateški nije ni potrebno. To je, mislim, samoporažavajuća strategija jer tlačenik ostaje neoštećen. Kako kaže Erehon u razgovoru sa Muf, ta strategija čak može da izgleda kao rezultat nekog dogovora između onih na vlasti i onih koji su ostavljeni na miru u svom prostoru autonomije, jer su najčešće ostavljeni na miru zato što nisu dovoljno opasni. Ostavlja im se prostor koji je po celokupni sistem suštinski bezopasan i mada pokret može imati neki vid autonomije, pitanje je da li se zaista gradi novi svet o kome se priča. Da li je moguće nešto bitno promeniti bez spremnosti da se preuzme moć, a sa tim i svi rizici: i prljave ruke, i kompromisi, i pozicija koja verovatno neće biti ona kakvu smo želeli, i uslovi delovanja koji nikad nisu baš povoljni za ono što smo inicijalno hteli?

Najzad, treba reći da se horizontalizam unutar pokreta romantizuje pričom da u horizontalnim odnosima nema hijerarhije. Nije tako. Oni su sigurno fleksibilniji nego neke jasnije formalizovane strukture, ali uvek ima privilegovanih čvorova komunikacije i odlučivanja. To ne znači da nije važno misliti o postizanju što većeg stepena horizontalnosti, ali insistirati na tome da je svaki trag vertikalnosti neko apsolutno zlo je utopijski i politički naivno jer negira pomenute paradokse kao fenomene političkog.

I da se vratim na podelu na političko i politiku. Važno i teško pitanje je da li su samo retki momenti mobilizacije prava autentična politika, to jest pojavljivanje političkog, dok je sve ostalo korumpirana politika, pervertirana politika, neautentična politika. Zar ne proizvodi i to shvatanje nejednakosti i vertikalizam koji horizontalizam pokušava da izbegne po svaku cenu; zar se time ne romantizuje jedan trenutak u kome su samo neki učestvovali? Šta sa sledećim generacijama koje mogu biti obeshrabrene i razočarane neuspelom?

Za izgradnju hegemonije centralna stvar je povezivanje različitih zahteva, uz pomoć jednog partikularnog zahteva koji može da se predstavi kao univerzalni. Da bi to bilo moguće, taj zahtev mora da bude donekle ispražnjen. Mora da preuzme ulogu praznog označitelja. Naravno, prazno ovde ne znači da zahtev ne sadrži ništa realno, jer onda ne bi mogao da vrši ulogu artikuladora. On mora na neki način da bude ukorenjen, mora da ima nekakav opravdan sadržaj. Ipak, taj sadržaj mora da bude dovoljno otvoren da ponese druga značenja da bi zahtev mogao da se predstavi kao univerzalan i da se modifikuje identitet onih koji stoje iza zahteva tokom procesa uspostavljanja hegemonije, to jest procesa izgradnje naroda oko neispunjenog narodnog zahteva.

Izrazi koji su korišćeni bili su “dostojni dostojanstva” (tražimo da se prizna naše dostojanstvo umesto da nas tretiraju kao da smo ništavni), “obični ljudi” ili “običan narod” (možda je svako od nas pomalo neobičan, ali smo obični u smislu da nismo privilegovani te da zbog toga trpimo razne nepravde), “99 posto” i tako dalje. Takvi prazni označitelji su

transverzalni. Kada naglašava transverzalnost, Erehon ima u vidu da kritika upućena elitama prevazilazi levicu i desnicu, jer se elite i establišment kritikuju i s jedne i s druge strane. I protest Protiv diktature imao je tu vrstu konvergencije oko čitave elite u Srbiji te je zato bilo moguće da zajedno protestuju ljudi različitog opredeljenja koji su se kasnije podelili. Slično je bilo i u Grčkoj, na trgu Sintagma, gde je postojala neka vrsta podele na gornji i na donji trg: gornji trg je bio više nacionalistički, a donji je bio više radikalno levičarski. Kako će se dalje pokret artikulirati i kako će komunicirati prema spolja, a tek kako će biti medijski reprezentovan, dodatno komplikuje analizu. Ta komplikacija dolazi posebno do izražaja kada mediji pojednostavljaju heterogenost pokreta i poruka time što selektuju određene poruke umesto nekih drugih.

Ako želite da jasnije upravljate tim porukama i krenete u osvajanje pozicija moći, potrebna je politička artikulacija i izgradnja jasnije političke strukture. Binarna logika ne znači da je potrebno opredeliti se za jedan ili drugi element binarnog para – može postojati, čak je potreban, dualizam u smislu i pokreta i partije. Potreban je horizontalizam pokreta uz svest da ne postoji apsolutni horizontalizam, kao i hibrid horizontalizma i vertikalizma unutar partije uz svest da su važni i opozicija i kritika iz ugla manje formalnog pokreta. Da bi ova potreba bila zadovoljena, vrlo verovatno je da će dualizam zahtevati da različiti akteri igraju različite uloge. Možda će neki akteri povezivati različite uloge pa će biti i članovi pokreta i članovi partija, ali to sigurno neće biti svi. Niti je dobro, niti je moguće da to budu svi. Kada

Erehon kaže da Podemos nije partija Indignadosa – on hoće da kaže da to nije ni fizički moguće jer nisu svi Indignadosi seli i dogovorili se da naprave Podemos; ali oni to nisu ni probali pošto su mnogi Indignadosi bili potpuno protiv sistema predstavničke demokratije i protiv političkih partija. Dakle, Podemos ne može biti partija Indignadosa, ali Podemos ne bi nastao da nije bilo Indignadosa. Indignadosi su promenili političku kulturu, promenili su politički jezik, promenili su atmosferu, mobilisali su i politizovali mnoge ljude i njihove probleme i stvorili su uslove da neki ljudi razmisle o pravljenu Podemosa u trenutku kada možda ni oni sami nisu bili najspremniji, ali kada su uvideli da su se stvorile mogućnosti za novu politiku.

Značaj komunikacije: ovladavanje neprijateljskim tehnikama

Kao što sam ranije rekla, Injego Erehon je bio zadužen za izborne kampanje. Lako se vidi koliko je pažnje bilo posvećeno pitanjima komunikacije. Centralni pojam oko kojeg se gradio narod, koji je bio konstitutivna spoljašnjost naroda, bio je “kasta” – to je oligarhijski sistem koji parazitira na tranzicionoj političkoj kulturi Španije i obuhvata sve elite, a ne samo političku. Erehon kaže, ukratko, da oni pokušavaju da na neki način prevaziđu liniju podele na levo i desno, zato što u Španiji u ovom trenutku to nije relevantno. Ako pogledate ko su ti ljudi, šta su pisali i šta su radili pre Podemosa, biće vam jasno da su oni levičari. Ali u strategiji komunikacije, oni smatraju da u ovom trenutku u Španiji glavni neprijatelj jeste kasta: glavna podela je na narod i kastu, a ne na levo i desno.

Zanimljivo je da je Pablo Iglesias, mnogo godina pre nego što je nastao Podemos, bio svestan koliko je važno prenošenje poruke u uslovima savremenih medija. Obojica su, kao bivši akademski radnici, mogli da napišu akademske radove na mnogo strana ili publicističke tekstove na nekoliko strana za, na primer, *Le Monde Diplomatique*, u kojima bi mogli da objasne zašto insistiraju na transverzalnoj politici. Međutim, na televiziji, oni će dobiti svega par minuta ili možda čak i par sekundi. Pored različitih online platformi, te korišćenja i korporativnih i nekorporativnih struktura komunikacije za komunikaciju sa članovima sa različitom spremnošću za angažman u partiji, oni su insistirali i na važnosti komunikacije prema onima koji su izvan direktnog kruga pokreta i partije, a tu je televizija i dalje nezaobilazna. Tako je Pablo Iglesias, koji je predavao na univerzitetu, krenuo da vežba sa studentima kako poslati ozbiljnu poruku za svega dva minuta. Zatim je krenuo da radi televizijske emisije koje su isprva išle na nekoj lokalnoj televiziji koju maltene niko nije gledao. Tu su se vežbali za neke buduće nastupe. Reč je o procesu učenja kako da kažete važne stvari razumljivo, precizno i jasno u datim okolnostima. Pozicioni rat zahteva da se, između ostalog, ovlada neprijateljskim tehnikama i da se one koriste što je više moguće kako bi se osvojio prostor za progresivne poruke i ostvarivanje progresivnih ciljeva.